

Éli, éli, lama sabaktani?

Éli, éli, lama sabaktani?

Éli, éli, lama sabaktani?

A 22. zsoltár és a keresztre feszítés története

Amikor Jézusnak a kereszten mondott szavairól beszél az írásmagyarázat, általában a "hét szót" szokta említeni, s sokszor mindezeket együtt. Igen érdekes ez, hiszen e hét összegyűjtött mondásból ("Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek" - Lk 23, 34; "Bizony mondom néked, ma velem leszel a paradicsomban" - Lk 23, 43; "Asszony, íme a te fiad! (...) Íme a te anyád!" - Jn 19, 25. 27.; "Éli, éli lamá sabaktáni" - Mt 27, 46 = Mk 15, 34; "Szomjazom" - Jn 19, 28; "Elvégeztetett" - Jn 19, 30; "Atyám, a te kezébe teszem le az én lelkemet" - Lk 23, 46) mint láthatjuk, mindössze egy olyan van, amely legalább két evangéliumban közös, a többi mind-mind "egyedi példány". De még ez az egy közös idézet sem teljesen egyforma: míg Máté a héber "'éli"-t használja egyébként a mondat második felével kapcsolatban teljesen inkonzekvensen, addig Márk az arám "'elohi"-t hozza, mely jobban illik az arám nyelvű második mondatfélhez. Visszatérve Jézus szavaihoz: hogy pontosan mi hangozhatott el valójában, nem tudjuk. De egyet igen valószínűnek vehetünk: azt, hogy a 22. zsoltár elhangzott. Erre utaló nyomok mind a négy evangéliumban vannak. S ráadásul amelyben ma már az exegéták nagy része egyetért elejétől végéig.[1]

Amikor azonban a zsoltár és a keresztfeszítés-elbeszélések kapcsolatát vizsgáljuk, többet kell tennünk, mint pusztán Jézus szavait összehasonlítani a megfelelő zsoltárversekkel. Jóval több egyezés van a keresztfeszítés-történet és a zsoltár között. Ezek nagyjából a következők:

22, 2 Mt 27, 46; Mk 15, 34.

22, 3 Mt 27, 45; Mk 15, 33; Lk 23, 44.

22, 7-9 Mt 27, 39. 43.

22, 11 Mt 27, 47; Mk 15, 35-36.

22, 16 Jn 19, 28.

22, 17-18 Jn 19, 37.

22, 19 Lk 23, 34; Jn 19, 23-24.

22, 28 Lk 23, 48; Mt 27, 54.

22, 32 Jn 19, 29.[2]

Sőt, ha Dahood értelmezését (ld. alább) fogadjuk el a zsoltár 30. versére vonatkozóan, akkor még talán a Mt 27, 52-53 is idesorolható. Látható, hogy a zsoltár meglehetősen sok részlete megtalálható a megfeszítés-történetekben. De hogy ne maradjunk meg a pusztá felsorolásnál, a zsoltár rendjét követve vegyük mindezeket sorra.

Legegyértelműbb dolgunk talán a 22, 2-vel van. A zsoltár szövege, illetve az azt idéző két hely (Mt 27, 46; Mk 15, 34) eltérése csekély, mindössze annyi, hogy mindkét hely a héber szövegben található "cazabtani" helyett annak arámi megfelelőjét, a "1abaqtani" formát hozza, illetve, mint már említettük, Márk még az istennév esetében is így jár el. Az arám beszédnek a későbbiekben lesz még szerepe.

Általános meggyőződés az, hogy a Mt-nál és Mk-nál szereplő sokaság Jézus e szavait félreértve-kifacsarva mondja róla: Illést hívja. Varga Zsigmond azonban Márk-kommentárjában[3] ahol, mint már említettük, az evangélista "éli" helyett "elohi"-t használ[4] megjegyzi, hogy "(&) a környezet félreértése (&) nehezen érthető". Valóban nehezen érthető, mert Illés említése minden bizonnyal nem e zsoltársor alapján történik. Ennek tárgyalását ld. alább.

A zsoltár 3. versének kapcsolata talán nem magától értetődő a fent felsorolt igehelyekkel. Pedig mindhárom szinoptikus megemlíti[5]: elsötétedett a Nap, és nem is kevés időre, hanem mintegy három órára. A napfogyatkozás mintha kissé inkább a zsoltár parafrázisának tűnne, mint valós eseménynek[6] (meglehetősen sokatmondó az, hogy János, akiről azt tartjuk, hogy az események szemtanúja volt, ilyen fontos, apokaliptikusan is értelmezhető, de mindenesetre "Írást beteljesítő" jelről elfeledkezik&), bár bizonyára más őszövségi prófécia is állnak a vers háttérében, pl. a Jól 3, 4, vagy az Ámós 8, 9, melyek azt sugallják, hogy általánosan elterjedt volt a gondolat: az Úr napján elsötétül a Nap. S mi lenne jobban az Úr ítéletének napja, mint az a nap, amelyen az ítélet kimondatott?

Természetesen az említett 3. versben nem ebben az apokaliptikus, végidőt idéző értelemben szerepel a sötétség, hanem pusztán a zsoltáros könyörgésének állandó, szünet nélkül való voltára akarja felhívni a figyelmet. De hogy "minden beteljesedjék": a napfogyatkozás által Jézusról is elmondható: "Hívlak nappal, de nem válaszolsz, éjszaka is, de nem tudok elcsendesedni."

A 7-9. versek összefüggése a Máté evangéliumának idézett versével ismét teljesen egyértelmű, a nép fejcsóválása és gúnyolódása, valamint a teljes 9. vers idézése is.[7] Természetesen a vers indoklása az evangéliumban más: hiszen a Jézust szidalmazók nem mint istentagadók állnak vele, az Istenben bízóval szemben, hanem éppen őt vélik istenkáromlónak: "hiszen ezt mondta: Isten fia vagyok". A vers azonban kissé rosszul tűri azt a környezetet, melybe így helyezték: nehezen képzelhető el a papokról, írástudókról és vénekről, hogy gúnyolódásként használjanak egy bibliai mondást, vagy komolyan gondolják azt, hogy Isten esetleg megszabadíthatná Jézust számukra ez teljesen elképzelhetetlen.

S mindehhez hozzáfűzhetjük: Jézus csakúgy, mint a zsoltáros az egész nép, az összes ember megvetését viseli.

A legérdekesebb legalábbis nyelvészetileg a 11. vers és az elbeszélések kapcsolata. A magyar szöveget olvasva a fent idézett helyekkel semmiféle kapcsolatot nem fedezhetünk fel. Még a héber szöveg alapján sem. De nem hiába hívta fel mind a Mt 27, 46, mind a Mk 15, 34 a figyelmünket az arám nyelvre. Mert az evangéliumokban az arám nyelvű zsoltárvers után az írók rögtön Illést említik. A 11. vers utolsó két szava: "Istenem (vagy) te". Héberül: "é'li 'áttá(h)". Ez arámul érthető így is: "'é'li'á(h) tá'", amely azt jelenti: Illés, gyere! Ezzel a hangzásbeli egyezéssel játszik Mt és Mk. Lk valószínűleg nem tudott sem héberül, sem arámul. János számára pedig mindennek nincs szerepe: hiszen erre nem lehet rámondani: "beteljesedett az Írás". Ő nem foglalkozik szójátékokkal.

Egyedül nála szerepel azonban kimondva: "Szomjazom". S mivel János kimondja előtte: "hogyan beteljesedjen az Írás", a magyarázók a Zsolt 69, 22-t is megemlítik, mint a megszólalás ószövetségi megfelelőjét. De zsoltárunk 16. verse is a szomjazásról szól, még erőteljesebb szavakkal, mint az egyszerű, egyszavas kifejezés, amit itt az evangélista, és a 69. zsoltár szerzője használ. (Véleményem szerint az összefüggés e zsoltárral inkább esetleges, mint annak szó szerinti idézése.) Ráadásul az összes evangélium elmondja, hogy inni adtak Jézusnak talán éppen e zsoltárvers hatására.

Ugyancsak János evangéliuma mondja a 37. versben: "Viszont az Írásnak egy másik helye így szól: Néznek majd arra, akit átszúrtak". Általánosan elfogadott, hogy Zakariás prófétát (12, 10) idézi az evangélista[8]. A szó szerinti idézet valószínűleg tényleg tőle van, de mindez nem sokban különbözik a zsoltár 17-18. verseitől: "átlyukasztották kezemet, lábomat, ők pedig csak (&) néznek rám".[9]

A 24. versben János végre szó szerint zsoltárunkat idézi, sőt ez az egyetlen momentum a történetben, mely jelentéktelen eltérésekkel mindegyik evangéliumban szerepel. János viszont bőven szól minderről: indoklást is ad, miért pont úgy esett a ruhaosztás, s ezáltal a szereplők teljesen véletlenül és akaratukon kívül beteljesítőivé válnak az ószövetségi ígéretnek.

Számunkra persze e zsoltárvers nem ígéretnek tűnik, sőt semmi esetre sem olyannak, amelynek befejezetlensége miatt be kellene teljesednie. A "beteljesedés" az Újszövetség számára sokkal inkább a dolgok újbóli előfordulását jelenti, lehetőleg teljesen ugyanúgy, mint az Ószövetségben s így valójában nem az ígéret teljesedik be, hanem az ember válik teljesen részesévé a Biblia eseményeinek, azaz beteljesedik rajta mindaz, amely egyszer, régen beteljesedett már, talán sok ezer évvel öelötte, másvalakin.

A három fent felsorolt párhuzam (a zsoltár 28., 30. és 32. versével), melyeket a következőkben tárgyalok, első pillantásra jóval kevesebb egyezést mutatnak az evangéliumi történetekkel. Pedig ha szó szerinti egyezés nem is áll fenn, az értelmi-gondolati összefüggések annál jelentékenyebbek.

A zsoltár 22, 28. verse meglehetősen általános megállapítást tesz: mindenki meg fog térni majd az Úrhoz. Ez az egyszerű kijelentés nem hangozhatott azonban el Deutero-Ésaiás, vagy a fogság utáni próféták (prófécia) nélkül. A fogság hozta magával azt a gondolatot, hogy Izrael Istene egykor túl fog tekinteni népén, és a többi népet is magához hívja. Nos, ez a várakozás az, amely az Újszövetség számára éppen Jézus kereszthalála által beteljesedett. De a Lk 23, 48-at, vagy a Mt 27, 54-et megvizsgálva, ahol a Jézust körülvevő emberek (pogányok! Gondoljunk a századosra!) hitvallástételéről

olvasunk, kevésbé általános módon is megállapíthatjuk, hogy van némi egyezés: a Lukácsnál szereplő tömegnek éppen Jézus halála miatt "jut eszébe az Úr és térnek meg hozzá": nem értelmezhetjük máshogy ugyanis a mellét verve hazatérő sokaság képét: bűnbánattartásról van itt szó, mégpedig a sokaság bűnbánattartásáról. Ráadásul a zsoltár 28-30. versei a Filippi levél Krisztus-himnuszát is idézik, amely szerint minden térd a keresztre feszítés által királyi hatalmat kapott Krisztus előtt fog meghajolni.

Mint már említettem M. Dahood

értelmezése és fordítása kissé eltér a hagyományostól (nem csak e zsoltár esetében). E verset egészen különlegesen fordítja: "Indeed to him shall bow down all those who sleep in the nether world; / Before him shall bend the knee all who have gone down to the mud / For the Victor himself restores to life." A leborulók számára nem a földi hatalmasságok, hanem azok, akiknek már letelt a földi idejük, a már meghaltak is Őelőtte borulnak le, mert ő a Győztes egyedül képes visszaadni az életet.[10]
Érdekes egybeesés ez talán a Mt 27, 51-53. verseivel, amellyel a kommentátorok nehezen tudnak mit kezdeni.[11]
Van, aki meg sem említi.[12]

Persze elég merész feltételezés, hogy e zsoltárnak volt olyan értelmezése, amely egybeeshetett egy ilyen modern, főként összehasonlító nyelvészeten és vallástörténeten alapuló fordítással, de azt is el kell fogadnunk, hogy még az akkor élő emberek is jobban tudtak nálunk héberül, és érthették így is a zsoltárnak ezt a versét. S persze fontos megemlítenünk azt is, hogy Krisztusnak, mint életet adó győztesnek a képzete egyáltalán nem áll távol az Újszövetség világától és gondolkodásmódjától.

A Jn 19, 29 szerint Jézus utolsó

szava a kereszten: elvégeztetett. Stauffer szerint Jézus kiddus-imádságának félre-, vagy rosszul értéséből származik ez a szó.[13]

Ő magától értetődőnek veszi, hogy Jézus végigimádkozta a szokásos szombati esti imádságokat (az esti imádságból vezeti le pl. a Lukács-féle "Atyám, a te kezedbe teszem le az én lelkemet" mondást is). Persze elképzelhető ez is.

De Haag pl. zsoltárunk utolsó versét gyanítja e kijelentés mögött[14].

Igaz, hogy az "elvégeztetett" kifejezés legvalószínűbb héber eredetije a "yecase(h)",

de nem lehetetlen, hogy a zsoltár utolsó szava: "casa(h)", az előbbi Qal formája hordozott ilyesféle értelmet: az evangélium valószínűleg azért használ passzív formát, hogy a cselekvőre (aki a zsoltárban sincs megnevezve), azaz Istenre felhívja a figyelmet. Ráadásul a héber perfectumi formát szívesen fordították görögre is perfectummal, amely Jánosnál így is szerepel.[15]

Mindezekből egyvalamit biztosan

megállapíthatunk: a szenvedéstörténeteknek e zsoltár első felével (1-19. versek) teljesen szoros tartalmi-stilisztikai kapcsolata van[16].

Sőt, mint már említettem, sokszor úgy tűnik, mintha egy-egy evangéliumi esemény nem lenne más, mint e zsoltár parafrázisa. Mindenképpen biztosra vehető, hogy e zsoltárnak valószínű elhangzása miatt is hatása volt az evangéliumok későbbi íróira, s így a zsoltár kölcsönhatásba lépett a történeti környezettel, amelyben elhangzott, mindennek eredményeképpen megszülettek az evangéliumi történetek, melyek mai formájukban "betöltik az Írást": azaz a lehető legnagyobb tartalmi hasonlóságot mutatják e zsoltárral, mely így tölti be ugyanazt a szerepet, mint amelyet pl. az Ésa 53 is betölt a keresztyén teológiában: a Krisztusra mutató szerepét.[17]

Irodalom

Albright, W. F. és Mann, C. S.:
Matthew, The Ancor Bible, New York, 1979.

Briggs, C. A. és Briggs, E. G.:
Critical and Exegetical Commentary of the Book of Psalms, Edinburgh, 1969.

Calvin, J: Commentary of the Book
of Psalms, Wm. B. Eerdmanns Publishing Company, Michigan, 1963.

Craigie, P. C.: Psalms, World
Biblical Commentary, Waco, Texas, 1983.

Dahood, M.: Psalms I., Garden
City, New York, 1983.

Haag, H.: Bibliai lexikon,
Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1989.

Kiss S.: János, Jubileumi
Kommentár, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1969.

Módis L. dr.: A zsoltárok
könyvének magyarázata, (in: Jubileumi Kommentár) Református Zsinati Iroda
Sajtóosztálya, Budapest, 1972.

Stauffer, E.: Jézus története és
személye, Miskolc, 1996.

The Interpreter's Bible, Psalms,
Matthew, Mark, Nashville, Tennessee, 1980.

Varga Zs.: Máté, Márk, Lukács,
Jubileumi Kommentár, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1969.

[1]
Stauffer: "Márk a zsidó idézőszokás szerint csak a zsoltár kezdő versét
jegyzi fel. Jézus azonban feltehetőleg az egész zsoltárt imádkozza,
mindenesetre a szomjúságról szóló panaszig, valószínűleg a békességgel teljes
záróversig." 130. o.

[2] Általában a
2. versen kívül még hármat szoktak megemlíteni, mint amelyik újszövetségi
parallellal bír: a 7., 8. és 18. verseket. Vö. The Interpreters Bible, Psalms,
115. o.

[3] 61. o.

[4] Ebben

megegyezik az e vershez írt arám targummal, The Interpreter's Bible, Matthew, 608. o.

[5] És még Péter
evangéliuma is: 5, 15.

[6]
Csillagászati lehetetlenség, hogy a peszahi holdtölte idején teljes (vagy akár részleges) napfogyatkozás legyen, bár Lukács így magyarázza a jelenséget. Ld. még The interpreter's Bible, Matthew, 607. o.

[7]
Briggs 194. és 202. o. Nem lehet nem megjegyezni: Máté "fordítása" itt kissé egyedi. Nem a LXX szövegét idézi, saját(os) fordítását adja a versnek, főleg ami a vers utolsó félmondatát illeti: "hiszen kedvelte", héberül "ki chaféc bó", Máté szerint "ei thelei auton" a héber szövegben a "benne" még Istenre vonatkozott, Máténál már Jézusra, azaz az Istenben bízóra; másrészt érdekes a "gyönyörködni vkiben"-nek "akarni" fordítása is.

[8] V. ö. Kiss
Sándor 131. o.

[9]
Hozzátehetjük: a zakariási szövegben is emendációt kell végrehajtani ahhoz, hogy E/3. személyű legyen a mondat tárgya (néznek arra / nézik azt), a nem emendált szöveg: "néznek rám, mint akit" megegyezik a zsoltár szintén E/1. személyű tárgyával.

[10] Fordítása
okait nem részletezem, ld. Dahood 144. o.

[11] Ez szinte
mindenkire igaz, bár valamiféle magyarázatot a legtöbben azért próbálnak adni, e helynél általában Dániel könyvének 7. fejezetét említik. Mann 350. o.

[12] Pl. Varga
Zsigmond.

[13] Stauffer
132 o.

[14] Haag 843.
o.

[15]
"Statement of the fact that he hath done it" - Briggs 206. o.

[16]
Az exegéták egyébként a zsoltár két felét: 1-21. versek, valamint a 22-32. külön tárgyalják műfaji különbözőségük nyilvánvalósága miatt. The Interpreters Bible, Psalms, 116. o., Craigie 197. o.

[17]
Vö. Craigie 202-203. o., ahol az 'Explanation'-ban éppen ezzel a kérdéskörrel foglalkozik.

Kálvin
e zsoltárhoz írt kommentárja igen szimpatikus számomra: a zsoltárnak számára önállóan, nemcsak az evangéliumok fényében van értelme és szerepe, bár természetesen a krisztológiai megfontolások nála sem maradhatnak el.

És
talán végezetül még egy megjegyzés: mint azt Stauffer is megjegyzi (130-131. o.) a Szanh. 43. (azaz a Misna és a Talmud Szanhedrin c. traktátusa/fejezete) szerint Eszter királyné is éppen ezekben a húsvétot (peszahot) megelőző napokban imádkozza ugyanezt a zsoltárt. Az az Eszter királyné, aki népe megmentőjévé is válik!